

ІСТОРІОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ: традиція та перспективи

HISTORIOGRAPHY OF UKRAINIAN PHILOSOPHY: Tradition and Perspectives

<https://doi.org/10.15407/fd2024.03.096>
УДК 141+(4)+(477KYIV)

Наталія ФІЛІПЕНКО,

кандидат філософських наук,
старший науковий співробітник, відділ історії філософії України,
Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01001, Київ, вул. Трьохсвятительська, 4
natalia.filipenko2305@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-2955-2090>

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ФІЛОСОФСЬКОЇ СПАДЩИНИ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ АКАДЕМІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»

Статтю присвячено аналізу досліджень філософської спадщини Київської духовної академії (КДА) початку ХХ ст. у Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» (НаУКМА). Досвід саме цієї інституції у вивченні філософської спадщини КДА зазначеного періоду, осмислення якої в Україні розпочалося лише у 1990-х роках через табування цієї проблематики у радянський період, цікавий як своєю системністю (він нараховує близько 30 років), так і широким діапазоном досліджень, що зумовлено і новизною предмета історико-філософських розвідок, і значною за обсягом джерельною базою, що потребувала опрацювання (книг, журнальних та газетних пу-

Цитування: Філіпенко, Н. (2024). Основні напрями досліджень філософської спадщини Київської духовної академії початку ХХ ст. у Національному університеті «Києво-Могилянська академія». *Філософська думка*, 3, 96—125. <https://doi.org/10.15407/fd2024.03.096>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

блікацій, архівних матеріалів). У статті також акцентовано увагу на тому, що дослідження філософії в КДА початку XX ст. відбувається на кафедрі філософії та релігієзнавства, де водночас вивчають і богословську спадщину Київської духовної академії цього періоду, і, зокрема, історію античної та німецької класичної філософії, які перебували у фокусі наукових інтересів професорів Київської духовної академії.

Аналіз корпусу історико-філософських публікацій фахівців НаУКМА дає змогу репрезентувати основний спектр напрямів вивчення ними філософської спадщини Київської духовної академії початку XX ст., а саме:

- осмислення та артикуляція базових методологічних засад дослідження (зокрема, культурологічного, біографічного та джерелознавчого підходів);

- реконструкція особливостей викладання філософських дисциплін в Київській духовній академії;

- аналіз тематики та специфіки філософських досліджень в КДА;

- вивчення філософської спадщини окремих персоналій з урахуванням біографічного, інституційного та культурно-історичного контекстів.

Окрім змістовного аналізу наукового доробку фахівців НаУКМА та виокремлення основних напрямів вивчення ними філософської спадщини КДА початку XX ст., у статті також розглянуто підготовлену науковцями фундаментальну двотомну енциклопедію «Київська духовна академія в іменах: 1819—1924».

Ключові слова: історико-філософські дослідження в НаУКМА; Київська духовна академія (1819—1924); київська духовно-академічна філософія початку XX ст.; культурологічний підхід в історико-філософських дослідженнях; теоретична філософія в КДА початку XX ст., історико-філософські студії в КДА початку XX ст.

Відмова у 1990-х роках від марксистсько-ленінської ідеології зумовила значні зрушення в царині гуманітарних досліджень, зокрема в історико-філософських. Особливо це стосується історії філософії в Україні початку XX ст., адже вона потребувала не лише напрацювання принципово іншого методологічного інструментарію, а й освоєння нового предметного поля, яке розширилося завдяки іменам і концепціям, що після 1917 року перебували у зоні особливого табування та замовчування. Причина зрозуміла — світоглядне протистояння багатьох з цих особистостей з більшовицькою ідеологією та її носіями як до жовтневого перевороту 1917 року, так і після. Для одних це протистояння завершилося репресіями, для інших — еміграцією. Та завдяки зняттю ідеологічної заборони, відкриттю спецфондів з величезним обсягом друкованих та архівних джерел початку XX ст. розпочалося дослідження філософської спадщини Київської духовної академії, яке на сьогодні становить вагомий масив історико-філософських розвідок і, в свою чергу, потребує окремого аналізу та осмислення. У цьому сенсі, на нашу думку, на особливу увагу заслуговує накопичений впродовж близько 30 років досвід фахівців кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА, де вивчають богословську спадщину Київської духовної академії цього періоду, а також водночас досліджують історію античної та німецької класичної філософії, які перебували у фокусі наукових інтересів професорів Київської духовної академії. Все це утворило той інтелектуальний контекст, який сприяв продуктивності дослідження. Важливим є й те, що результати історико-філософських розвідок науковців кафедри

представлені як в індивідуальних публікаціях, так і у спільних проєктах — двотомній енциклопедії «Київська духовна академія в іменах: 1819—1924», колективних монографіях, тематичних збірниках і статтях у фахових журналах НаУКМА. Все це дозволило акумулювати отримані результати, так би мовити, «під одним дахом», увиразнити їхній системний характер, надати їм смислової тягlostі.

Зазначимо, що огляд історико-філософських розвідок (зокрема й науковців НаУКМА), присвячених філософській спадщині КДА, міститься в кількох публікаціях самих фахівців кафедри філософії та релігієзнавства. Однак вони не були предметом спеціального аналізу, оскільки або стисло розглядалися у колі інших досліджень про філософські студії в КДА (Ткачук, 2009), або згадувалися як ілюстрації у статті, присвяченій проблемам історико-філософської біографістики (Менжулін, 2015).

Аналіз корпусу історико-філософських публікацій науковців НаУКМА дозволяє репрезентувати цілий спектр напрямів вивчення ними філософської спадщини Київської духовної академії початку ХХ ст.:

- осмислення і артикуляція базових методологічних засад дослідження (зокрема культурологічного, біографічного та джерелознавчого підходів);
- реконструкція особливостей викладання філософських дисциплін в Київській духовній академії;
- аналіз тематики та специфіки філософських досліджень в КДА;
- вивчення філософської спадщини окремих персоналій з урахуванням біографічного, інституційного та культурно-історичного контекстів.

Саме розкриття змісту і характерних особливостей кожного з цих напрямів дослідження і є метою цієї статті.

Осмислення і артикуляція базових методологічних засад дослідження (зокрема культурологічного, біографічного та джерелознавчого підходів)

Серед публікацій, присвячених цій проблематиці, на особливу увагу заслуговує праця М. Ткачук «Київська академічна філософія ХІХ — початку ХХ ст.: методологічні проблеми дослідження» (Ткачук, 2000). Книга вийшла друком у 2000-му, коли вивчення українськими науковцями київської академічної філософії, зокрема й філософського доробку професорів КДА, вже тривало близько 10 років. Її своєчасність полягала насамперед у необхідності чітко артикулювати як сам предмет дослідження, так і методологічні принципи, яких воно потребує, окреслити його джерельну базу. Стосовно предмета дослідження — київської академічної філософії (філософії в Київській духовній академії та Університеті св. Володимира), авторка слушно зауважує, що ототожнювати її з філософським доробком окремих персоналій є невиправданим спрощенням, оскільки при цьому втрачається її специфіка, яка «полягає насамперед в її включеності до системи освіти, її підпорядкованості практиці викладання», а це «стоїть на

заваді реконструкції її цілісного образу і визначенню справжнього місця у філософській культурі зазначеної доби» (Ткачук, 2000: с. 112).

Багатовимірність вивчення досліджуваного феномену, яка у випадку з філософським процесом у КДА доповнювалася його орієнтацією на православне богослов'я, вимагала пошуку відповідних йому методологічних підходів. Сама по собі відмова від методологічних принципів марксистсько-ленінської філософії не розв'язувала проблему, однак вона була засторогою від монологічної зверхності дослідника щодо предмета, який він вивчає, від накладання на нього певної ідеологічної матриці. Виходячи з розуміння предмета дослідження, аналізуючи тогочасні історико-філософські розвідки, присвячені київській академічній філософії, враховуючи свій досвід її вивчення, М. Ткачук акцентує увагу на необхідності розробки адекватного методологічного інструментарію для уникнення спотворень в історико-філософських розвідках. На нашу думку, вже згадуване бачення авторкою специфіки київської академічної філософії певною мірою зумовило окреслення нею як загальних, так і специфічних методологічних принципів і підходів до її вивчення — діалогічність (полілогічність), толерантність, культурологічний підхід як поєднання біографічного та культурно-історичного, згідно з яким ідеї певного мислителя розглядаються «через призму його особистості, в якій сфокусовані культурно-історичні й теоретичні детермінанти їхнього розвитку» (Ткачук, 2000: с. 117), контекстуальний аналіз у його різних вимірах (прочитання тексту, його співвіднесення з іншими текстами, позатекстова реальність як смисловий контекст особи).

Слід відзначити актуальність і важливість для істориків філософії останнього розділу книги, присвяченого джерелознавчим проблемам вивчення київської академічної філософії XIX — початку XX століття. Він є своєрідним путівником по архівах міста Києва, де зосереджені документи, що розкривають особливості викладання філософських дисциплін в КДА і Університеті св. Володимира (навчальні програми, звіти, конспекти лекцій, теми курсових та кандидатських робіт тощо), фонди окремих персоналій (де зберігаються рукописи книг і статей, тексти лекцій, конспекти, щоденники, листування). Водночас тут представлений перелік тогочасних газетних та журнальних періодичних видань, що містять публікації викладачів КДА та Університету св. Володимира, які дають змогу досягнути культурно-історичний фон, на тлі якого вони жили й творили. Завершуючи книгу, М. Ткачук дає своє бачення дослідницької стратегії для історика філософії: «Повага до факту, ретельне вивчення першоджерел, їх пошук, залучення до дослідження архівних документів, рукописних фондів, історико-культурних пам'яток доби, усього, що здатне пролити світло на досі невідоме або незрозуміле, повинні, нарешті, стати нормою для дослідників» (Ткачук, 2000: с. 179).

З-поміж публікацій В. Менжуліна, присвячених методологічним проблемам історико-філософських досліджень, особливо цікавою з огляду на предмет нашої розвідки є його стаття 2015 року «Щодо методологічних засад історико-філософської біографістики: (за матеріалами періодичних видань кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА)» (Менжулін, 2015). Саме тому, що вона містить аналіз

методологічного інструментарію, залученого науковцями НаУКМА для вивчення життя і творчості представників київської академічної філософії XIX — початку XX ст., який він визначає як історико-філософську біографістику — одну з форм історико-філософського пізнання. Автор зауважує, що філософсько-біографічні розвідки виходять за межі аналізу філософських ідей і текстів мислителів, оскільки вони не вичерпують віхи їхнього життєвого та інтелектуального шляху, а отже потребують особливого методологічного інструментарію, що поєднає різні дослідницькі стратегії: «Одним із напрямів у сучасній історіографії, який дає цій кореляції розгорнуте методологічне обґрунтування, є новий історизм, адже його представники виступають за здійснення дослідження як на інтертекстуальному та дискурсивному, так і на біографічному рівні» (Менжулін, 2015: с. 33).

В. Менжулін аналізує низку публікацій кафедри філософії та релігієзнавства, що належать до жанру історико-філософської біографістики і демонструють успішність методологічних підходів нового історизму. Зупинимось на тих, що стосуються саме київської академічної філософії. Автор розглядає статтю Л. Пастушенко (Пастушенко, 2009), у якій досліджуються основні напрями творчості Петра Кудрявцева, з погляду методологічних прийомів, що дозволило представити її панорамно, висвітлити різноманітність творчої спадщини професора КДА: «Завдяки широкому використанню різноманітних прийомів інтертекстуального та дискурсивного аналізу (які уможливають розімкнення меж як численних написаних ним текстів, так і різних жанрів, у яких він працював) перед читачем відкривається надзвичайно насичена інтелектуальна біографія цього останнього професора філософії КДА, в якій знайшлося місце не тільки для історико-філософських студій, а й для творів релігійно-філософської та літературознавчої тематики» (Менжулін, 2015: с. 34). Водночас В. Менжулін, звертаючись до інших публікацій Л. Пастушенко, зазначає, що методологічний інструментарій самого П. Кудрявцева й донині є актуальним для історико-філософської біографістики, а його «діяльність (...) можна розглядати як своєрідну прелюдію до повномасштабного відтворення історії київської академічної філософії в особах (тобто з особливим інтересом до біографій її представників), яке здійснюють сучасні киево-могилянські науковці» (Менжулін, 2015: с. 34). Підтвердження цього він знаходить у статті «Соловійовська спадщина в інтерпретації Петра Кудрявцева», де авторка акцентує увагу на тезі дослідника про те, що філософія має особистісний характер, «розкривається через особистість і в особистості» автора (Пастушенко, 2010с). У цьому ж сенсі В. Менжулін також звертає увагу на інтерпретацію, яку дає Л. Пастушенко некрологам, написаним П. Кудрявцевим для журналу «Труды Киевской Духовной Академии», які, на її думку, виходять за межі всього лише нарисів життя і творчості спочилих професорів КДА, оскільки містять аналіз їхньої філософської спадщини та педагогічної діяльності (Пастушенко, 2006), а тому й донині є важливим джерелом для сучасних дослідників київської академічної філософії XIX — початку XX ст.

В. Менжулін вказує на ще один суттєвий аспект історико-філософської біографістики — роботу з архівними документами. Саме викладачі НаУКМА

одними з перших почали системно вивчати архівні матеріали, що дозволило не лише відтворити невідомі сторінки біографій цілої плеяди викладачів КДА і Університету св. Володимира, а й виправити неточності та хибні стереотипи стосовно їхньої творчості. З цього приводу автор згадує публікації М. Ткачук, присвячені професору Університету св. Володимира Василю Зеньковському, київському періоду його життя і творчості (З київських, 1998; Ткачук, 1998), а також статті В. Грищенко (Грищенко, 1999; Грищенко, 2002), що демонструють, як «залучення архівних матеріалів сприяє реконструкції життєвого й професійного шляху Василя Екземплярського й проясненню того, як у його діяльності відобразилися процеси, що відбувались у КДА на початку ХХ ст.» (Менжулін, 2015: с. 34). Від себе ще додамо статтю М. Ткачук про звільнення у квітні 1912 року В. Екземплярського з КДА (Ткачук, 2010а).

Реконструкція особливостей викладання філософських дисциплін в Київській духовній академії

Огляд публікацій, присвячених освітньому процесу в КДА, почнемо зі статті А. Тихолаза «Духовно-академічна освіта та становлення філософії у Київській духовній академії» (Тихолаз, 1997), в якій подано змістовний аналіз місця КДА в історії вітчизняної філософської думки, що відкриває шлях для розуміння її впливу й в окремі періоди, зокрема на початку ХХ ст. Автор вважає її роль винятковою, оскільки, по-перше, на відміну від Університету св. Володимира, упродовж ХІХ ст. викладання філософії в ній не переривалося, що робило її «найсприятливішим середовищем для розвитку філософії у її професійних формах» (Тихолаз, 1997: с. 91), по-друге, саме в духовній академії формується потреба у становленні самобутньої філософської традиції — релігійної філософії, ґрунтованої на православному віровченні, і водночас існують умови для її реалізації не як дилетантського проєкту, оскільки КДА була осередком «філософського професіоналізму». А. Тихолаз спростовує тезу про те, що філософія в духовних академіях була відстороненою від процесів, що точилися в секулярній філософії, і згадує полеміку професорів духовних академій як носіїв ідеалістичної традиції у царині філософії з прихильниками та носіями філософських ідей нігілізму, матеріалізму й позитивізму. Однак найвагоміше значення духовно-академічної філософії автор вбачає в іншому: «(...) саме в духовних академіях вітчизняна філософія досягає інтелектуального повноліття, досягає до рівня світових філософських стандартів. Адже на початку 60-х років, під час повернення філософії на університетські кафедри, з'ясувалося, що жоден з-поміж "світських" філософів за рівнем своєї підготовки не здатен обійняти посади професорів філософії; на кафедри університетів, як і багато років тому, довелося б запрошувати іноземців. Досить лише перерахувати деяких філософів-вихованців духовних академій, аби зрозуміти, чим завдячує вітчизняна філософія духовним школам: Гогоцький, Новицький, Карпов, Юркевич, Голубинський, Кудрявцев...» (Тихолаз, 1997: с. 97).

Важливі узагальнення щодо сутності духовно-академічної філософії знаходимо у статті М. Ткачук «Духовно-академічна філософія як феномен» (Ткачук, 2006а). Авторка дає її визначення як особливого типу філософування: «Поряд із університетською філософією, він є різновидом академічної філософії, що функціонує в системі освіти та науки, і виявляє себе як теоретична діяльність у спеціалізованих галузях філософського знання (філософських дисциплінах), зреалізована у практиці викладання. Як тип філософування, інституціалізований у системі духовної просвіти, духовно-академічна філософія повинна розглядатися у контексті її завдань і вимог, закріплених у відповідних документах — передусім, статутах духовно-освітніх закладів» (Ткачук, 2006а: с. 239). М. Ткачук відзначає суттєву перевагу духовної освіти XIX ст. порівняно зі світською у царині вивчення філософських дисциплін: їх викладання починалося ще в середній школі — у семінарії і містило філософську пропедевтику, оглядовий курс історії філософії, логіки та психології, що створювало фундамент для продовження опанування філософії в духовній академії на вищому рівні. У статті подано опис його характерних рис: у духовній академії на філософські дисципліни (історія давньої та нової філософії, логіка, метафізика, психологія) виділяли значний обсяг годин на тиждень — у різні роки від 10 до 15; ґрунтовне вивчення іноземних мов забезпечувало можливість опанування філософських першоджерел; формувалися навички перекладацької та дослідницької роботи, написання наукових праць.

Однак найсуттєвішим для духовно-академічної філософії, на думку М. Ткачук, є її «вбудованість» у систему духовної просвіти: «Філософське умоспоглядання розвивається тут з релігійного коріння, маючи своєю підвалиною та світочем православне віровчення», і саме тому «духовно-академічна філософія постає досить своєрідним феноменом на межі спекулятивної філософії та ортодоксального богослов'я: якщо філософія намагається осягти вільним мисленням буття людини і світу, а богослов'я прагне розбудувати вчення про Бога на підставі закарбованого у Св. Письмі Слова Божого, то духовно-академічна філософія розуміє сам філософський шлях чистого мислення як піднесення до невичерпної скарбниці Одкровення» (Ткачук, 2006а: с. 241). Авторка слушно зауважує, що корені релігійно-філософського ренесансу початку XX ст. слід шукати у досвіді філософування в духовних академіях — у зверненні до святоотецької спадщини, у переосмисленні німецького ідеалізму, у тяжінні до ідеалізму платонівського типу, «пропущеного через горнило православного умоспоглядання» (Ткачук, 2006а: с. 242). Важливим, на нашу думку, є й висновок про те, що без усвідомлення того, як філософія імплементувалася у систему духовної освіти, яку роль вона відігравала у реалізації її завдань, будь-яка спроба осягнути духовно-академічну філософію як особливий тип філософування приречена на поразку.

Детальний аналіз викладання філософських дисциплін в КДА, який охоплює весь період її існування й розкриває його особливості, характерні для початку XX ст., знаходимо у написаному М. Ткачук підрозділі 1.2 «Філософська освіта в Київській духовній академії на зламі XIX—XX століть» рукопису колективної наукової монографії «Філософська думка в Київській духовній академії на початку

XX ст.» (Філософська, 2010) та у її статті «Філософія в Київській духовній академії: освітній аспект» (Ткачук, 2011). Авторка зазначає, що освітній процес у православних духовних академіях XIX — початку XX ст., в тому числі й у КДА, регламентувався вимогами духовно-академічних статутів (1814, 1869, 1884, 1910 років), які уточнювали, дещо змінювали, але не скасовували засадничі положення. Саме тому розуміння особливостей освітнього процесу в духовних академіях початку XX ст. вимагає знання його історії загалом. Слід вказати, що значна увага в статутах приділялася визначенню місця та ролі викладання філософських дисциплін.

М. Ткачук констатує, що головні принципи щодо вивчення філософських дисциплін у духовних академіях закладено вже в Статуті 1814 року. Перш за все, в ньому закріплено відмінність філософських курсів у семінаріях та духовних академіях: якщо у перших акцент робили на засвоєнні азів філософської науки, то у других йшлося не лише про опанування учень окремих філософів і певних філософських напрямів, а й про їх критичний аналіз. Як вказує авторка, «філософські курси мали виконати головну роль у подоланні розколу між вірою і розумом академічних вихованців, у ствердженні в їхній свідомості переконання, що не може одне й те саме міркування бути справедливим у поняттях філософських і хибним у поняттях християнських», мали сприяти «доведенню того, що “істина одна, а помилки нескінченні”» (Ткачук, 2002: с. 36).

Статут 1814 року визначав обсяг (10 годин на тиждень упродовж двох років), перелік філософських дисциплін (історія філософії, логіка, психологія, метафізика, моральна філософія), а також «містив чимало нових і важливих положень, які стали потужним стимулом для розвитку духовно-академічної філософії: 1) статус фундаментальної філософської дисципліни набувала історія філософії; 2) необхідною умовою її вивчення і викладання вперше визнавалися джерелознавчий, генетичний та історико-порівняльний підходи; 3) заохочувалися самостійні історико-філософські дослідження викладачів і студентів; 4) особливе виховне значення надавалося вивченню моральної філософії. Найбільш адекватною й наближеною до християнської істини згаданий Статут визначав філософію Платона і “кращих його послідовників”, тим самим офіційно надаючи традиції платонізму пріоритетного значення у філософських та історико-філософських уподобаннях майбутніх православних богословів» (Філософська, 2010: сс. 53—54).

М. Ткачук звертає увагу на певні суперечності в освітньому процесі, зокрема й у вивченні філософських дисциплін, що було зумовлено свого роду доповненнями до Статуту — інструкціями Комісії духовних училищ. Якщо за Статутом вивчення історії філософії передбачало опанування першоджерел, то інструкція вимагала спиратися на штудіювання вказаних нею підручників, що давно застаріли (наприклад, історію філософії пропонувалося вивчати за книгою І. Бруккера «Скорочена історія філософії»).

Суттєві зміни в освітньому процесі в КДА відбулися за часів ректорства архімандрита Інокентія (Борисова) на початку 1830-х років. Замість латини мовою викладання стала російська, було започатковано традицію постійного поповнення бібліотечного фонду, впроваджено практику перекладу студентами сучас-

них іншомовних текстів (переважно з німецької), зокрема й філософських, що відкрило доступ до першоджерел. Завдяки ректору, його інтересу до німецького ідеалізму в КДА відбувається знайомство з працями Гегеля. Це зумовило значні зміни у викладанні філософських дисциплін, особливо історії філософії: замість підручника І. Бруккера викладачі історії філософії створюють авторські курси, які, на думку М. Ткачук, не лише ґрунтуються на знанні сучасної їм історико-філософської літератури, а й свідчать про прагнення самостійного аналізу історико-філософського процесу. «Цей крок став результатом ґрунтовного осмислення історико-філософської концепції Гегеля, що справила визначальний вплив на розвиток історії філософії в київській академічній традиції філософування. Ідея історизму, усвідомлення того, що історія філософії є виразом “найсуттєвішої властивості розвитку”, стає керівною як в історико-філософських курсах київських професорів, так і в історико-філософській творчості, що з 30-х років набуває у колі їхніх наукових інтересів пріоритетного значення: переважна більшість філософів, що вийшли з Київської духовної академії, виявили себе насамперед істориками філософії» (Ткачук, 2002: с. 41). При цьому авторка слушно зауважує, що для КДА як православного богословського закладу була властива не апологетика й відтворення історико-філософської концепції Гегеля, а її переосмислення у світлі православного віровчення, а також звертає увагу на те, що одночасно в історико-філософських курсах активізується вивчення спадщини святих отців.

М. Ткачук дає огляд програми дворічного курсу історії нової філософії, читаного у другій половині 1850-х та на початку 1860-х років П. Юркевичем, що слугує прикладом ґрунтовності філософських знань, які мали змогу отримати студенти: «П. Юркевич починав з розгляду понять філософії та історії, потім переходив до аналізу поняття історії філософії, зупиняючись на зовнішніх і внутрішніх чинниках розвитку філософії, значенні особистісних, національних і загальнолюдських його детермінант, взаємодії філософії з іншими формами духовного життя. Предметом розгляду поставали також обсяг і межі історії філософії, питання про історичну та наукову оцінку філософських систем, методи і способи викладу історії філософії — хронологічний, психологічний, прагматичний, філософський. (...) Після короткого розгляду особливостей розвитку філософії у християнському світі, П. Юркевич переходив до викладу схоластичної філософії, а потім до надзвичайно ґрунтовного аналізу новоєвропейської філософії від Бекона до Гербарта. Особливе місце в курсі П. Юркевича посідала німецька філософія (Кант, Фіхте, Якобі, Шеллінг, Гегель, Бенеке, Гербарт)» (Ткачук, 2002: с. 43).

Статут 1869 року передбачав збільшення кількості годин для філософських дисциплін, що залишаються обов'язковими, до 12 на тиждень (і 6 годин відводили для історії філософії). Важливим, на думку М. Ткачук, було те, що історія філософії стала самостійною дисципліною поряд з філософією, до складу якої входили логіка, метафізика та психологія. Також для опанування філософських курсів за першоджерелами мало суттєве значення обов'язкове вивчення студентами однієї з давніх (грецька або латина) і нових (французька, німецька або англійська) мов. При цьому процес викладання, як і раніше, обмежувався лише лекційними

курсами. Можливість участі студентів у обговоренні певних тем забезпечувалася лише діяльністю наукових товариств. Значна увага приділялася науковій роботі студентів, що була невіддільним компонентом отримання повної академічної освіти: за умови, що на третьому курсі студент мав відмінні оцінки на іспитах та захистив кандидатський твір, на четвертому він мав змогу здобути магістерський ступінь, якщо складе магістерський іспит та захистить дисертацію.

Дослідниця вказує на особливий внесок у викладання філософських дисциплін у цей період П. Ліницького, який, зокрема, читав курс історії філософії з 1865-го до середини 1880-х років. По-перше, він єдиний з професорів КДА є автором підручників з історії філософії; це — «Огляд філософських учень» (1874), рекомендований як навчальний посібник для духовних семінарій, та «Нариси історії філософії давньої та нової» (1902). По-друге, завдяки йому з 1870/1871 навчального року було започатковано послідовність у викладанні історико-філософських курсів, які до цього читали паралельно: відтепер історія давньої філософії вивчалася на першому курсі, історія нової — на другому.

М. Ткачук зазначає, що, на перший погляд, за Статутом 1884 року процес викладання філософських дисциплін залишився без змін. Однак у ньому було внесено зміни, які зумовили зниження рівня опанування філософських дисциплін, а саме — віднесення багатьох історичних та філологічних дисциплін (зокрема, вивчення давніх та нових мов) до вибірових, що зробило проблематичним для певної групи студентів ознайомлення з філософськими першоджерелами мовами оригіналу. Останнім професором філософії КДА (до її закриття) був П. Кудрявцев, який з 1897 року викладав історико-філософський курс, а згодом також інші філософські дисципліни. Його діяльності та творчій спадщині, про що йтиметься далі, приділено значну увагу в дослідженнях науковців НаУКМА. М. Ткачук віддає належне його викладацькій манері, коли наставник направляє учня на його шляху до формування певного світорозуміння, а не нав'язує суму настанов, які потрібно засвоїти й беззаперечно прийняти: «Переконаний у тому, що “світогляд не дається ззовні в готовому вигляді, а випрацьовується (звісно, більш або менш самостійно) власними зусиллями певної особи”, а отже, “викладання філософії (...) має своїм головним завданням збуджувати й дисциплінувати філософську думку, вказуючи їй ті шляхи, якими вона може прямувати, й ті засоби, якими вона може користуватися”. П. Кудрявцев послідовно реалізовував це переконання у своїй повсякденній педагогічній діяльності, ґрунтованій на принципі: “Я викладаю всі системи від Анаксимена й Анаксимандра до наших днів, а ти — вибирай!”» (Ткачук, 2008b: с. 64).

Залишимо поза увагою аналіз із боку М. Ткачук історії з «Тимчасовими правилами» для духовних академій (1906—1909), які передували ухваленню нового Статуту, що було вимогою безстрокового страйку студентів КДА, до якого приєдналися і студенти інших духовних академій, оскільки ці правила стосувалися загалом освітнього та наукового процесів у духовних академіях, не заторкуючи саме філософської освіти. За Статутом 1910 року кількість годин на вивчення філософських дисциплін, за якими закріплювався статус обов'язкових, збіль-

шувалася до 15 на тиждень (крім лекційних занять, вперше передбачалися й семінарські). При цьому курс метафізики було замінено курсом систематичної філософії, «визначаючи його завданням сприяння “формуванню у слухачів науково-філософського світо- і життєрозуміння (...) суголосьного християнському віро- і моральному вченню”. Зважаючи на “органічний зв’язок” систематичної філософії з логікою, спільним проблемним полем яких виступає гносеологія, викладання логіки і систематичної філософії зосереджується “в руках одного викладача”. (...) Настанова, надана Статутом викладачеві історії філософії, — “зупиняти особливу увагу студентів на тих проявах філософської думки в історії, які мають найбільш тісне відношення до богослов’я” (...) Разом з тим, до таких “проявів” Статут 1910 р. відносить не тільки філософію Платона та неоплатоніків, як таку, що “позначилася на розробці всього взагалі християнського богослов’я”, а й філософію Аристотеля, вивчення якої “дає ключ до розуміння особливостей католицького богослов’я і шкільної католицької філософії”, та Канта, яка “втілила у собі дух і особливості богословствування протестантського»» (Філософська, 2010: с. 61). Однак уже влітку 1911 року було прийнято зміни до Статуту, за якими історію філософії вперше було віднесено до вибіркових дисциплін разом з педагогікою, що, на думку дослідниці, свідчило про тенденцію скорочення викладання загальноосвітніх гуманітарних дисциплін в духовних академіях.

Кілька статей М. Ткачук присвятила такій складовій освітнього процесу в КДА, як кандидатські твори студентів, які вони писали на третьому курсі навчання і які, на її думку, є аналогами сучасних дипломних (кваліфікаційних) робіт. Особливо цікавою для нас є публікація, присвячена філософській тематиці в цих творах (Ткачук, 2019). Авторка зазначає, що колекція кандидатських творів зберігається в 304 фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського і налічує 2057 одиниць, з-поміж яких понад 150 присвячені філософській проблематиці, хоча в духовних академіях (зокрема й на вимогу Св. Синоду) головно заохочували написання творів на богословські теми. Перелік тем для цих кандидатських складали викладачі й затверджував ректор, а з 1910 року і єпархіальний архієрей. За словами дослідниці, ці твори є свідченням як якості філософської освіти, так і дослідницьких навичок, які отримували студенти під час навчання в КДА (систематичне вивчення наукової літератури та першоджерел (завдяки опануванню давніх та нових мов), робота з архівними матеріалами, написання текстів на задану тему). Про високий рівень вимог до написання кандидатських творів свідчить те, що їх «оцінювали відповідно до змістовних характеристик, що стосувалися ґрунтовності у розкритті теми, повноти джерельної бази та ретельності в опрацюванні джерел, рівня самостійності в написанні тексту, правильності суджень і висновків з погляду православного віровчення, досконалості наукового письма, дотримання норм академічної доброчесності» (Ткачук, 2019: с. 21).

Аналізуючи теми кандидатських творів студентів КДА, присвячені філософській проблематиці, М. Ткачук класифікує їх за напрямками і надає у списку літератури перелік рукописів творів, що згадуються у статті (Ткачук, 2019). Для нашої

розвідки цікавою є тематика праць, написаних на початку ХХ ст., оскільки це дозволяє скласти уявлення, які філософські проблеми на той час в КДА вважалися актуальними, такими, що потребують дослідження чи критичного аналізу. Авторка вказує, що саме історія філософії, якій належало чільне місце у викладанні філософських дисциплін в КДА, перебувала у фокусі наукових інтересів студентів. Причому діапазон тем фактично охоплював всі періоди розвитку західноєвропейської філософії — від античності до початку ХХ століття. М. Ткачук окремо характеризує кандидатські твори з історії античної філософії, які, на її думку, демонструють «генетичну залежність того типу релігійної філософії, що розвивався у російських духовних академіях, від традицій платонізму та неоплатонізму і спроби осмислити ці традиції з позицій християнського теїзму», а також «стійке зацікавлення моральною філософією стоїків та її порівнянням із християнською етикою» (Ткачук, 2019: с. 23). Що стосується модерної філософії, темами кандидатських творів початку ХХ ст. були: філософія Бенедикта Спінози, німецька філософія — як класична (особливо спадщина Імануеля Канта), так і середини та другої половини ХІХ ст. (Герман Лотце, Едуард Гартман, Артур Шопенгавер, Фрідріх Ніцше, Вільгельм Вундт). Сучасна філософська думка кінця ХІХ — початку ХХ ст. також входила до переліку тем, пропонованих для кандидатських творів, — марксизм, еволюціонізм, позитивізм, спіритуалізм. Хоча в рукописах кандидатських творів аналізували переважно проблеми західноєвропейської філософії, у фонді зберігаються й праці, присвячені буддизму та конфуціанству.

Також предметом дослідження у творах студентів КДА були проблеми російської філософії ХІХ—ХХ ст. — погляди як релігійних філософів (слов'янофілів, Федора Достоевського, Володимира Соловйова, Сергія Трубецького), так і матеріалістів, революційних демократів, народників (Олександра Герцена, Миколи Чернишевського, Миколи Добролюбова, Дмитра Писарева, Миколи Михайловського). М. Ткачук акцентує увагу також на тих студентських творах, які пов'язані з вивченням історії київських духовних шкіл: «Варто особливо зазначити безперечну для свого часу наукову новизну тих кандидатських досліджень з фонду 304, що висвітлюють, з-поміж іншого, зміст і специфіку філософських курсів професорів Києво-Могилянської академії (...), а також містять перші спроби аналізу життя і філософської спадщини деяких видатних вихованців і професорів Київської духовної академії» (Ткачук, 2019: с. 24); зокрема йдеться про С. Гогоцького та О. Новицького.

Однак, як зазначає авторка, кандидатські твори студентів КДА не обмежувалися вивченням лише історико-філософських проблем. До кола їхніх наукових інтересів також належали питання гносеології, філософії історії, соціальної філософії, аксіології, етики та естетики, розглянуті крізь призму православного віровчення.

М. Ткачук слушно характеризує вивчення кандидатських творів студентів КДА як новий напрям дослідження, що дасть змогу розширити розуміння освітнього процесу в КДА та її філософської спадщини, а отже, «містить потужний дослідницький потенціал для сучасної української історико-філософської науки» (Ткачук, 2019: с. 20).

Аналіз тематики та специфіки філософських досліджень в КДА

Можна стверджувати, що аналіз філософської спадщини КДА, зокрема початку ХХ ст., з боку фахівців НаУКМА, до якого ми переходимо, базується на чітко артикульованих методологічних засадах, сформульованих у їхніх публікаціях, де вони є предметом спеціального розгляду, — констатації органічного зв'язку між специфікою освітнього процесу та філософськими дослідженнями в КДА, використанні біографічного та культурно-історичного підходів при реконструкції філософських ідей викладачів КДА.

Аналізу філософської спадщини КДА початку ХХ ст. науковці НаУКМА присвятили окреме дослідження 2010 року — «Філософська і богословська думка в Київській духовній академії на початку ХХ ст.: звіт про науково-дослідну роботу. Ч. 1. Колективна наукова монографія “Філософська думка в Київській духовній академії на початку ХХ ст.”» (рукопис), де, за словами авторів, «здійснено першу наукову реконструкцію цілісної картини розвитку філософської думки в Київській духовній академії початку ХХ ст.; визначено основні проблеми та здобутки київської духовно-академічної філософії в царині теоретичної і практичної філософії, а також історико-філософських студій» (Філософська, 2010: с. 3). У монографії виокремлено такі напрями та проблеми досліджень в київській духовно-академічній філософії початку ХХ ст.: теоретична філософія (критика позитивізму; проблема віри і знання; метафізика, логіка, гносеологія; філософсько-антропологічні студії), практична філософія (осмислення змісту та завдань практичної філософії; етична наука, мораль, моральність; християнські цінності: особистісний і суспільний вимір; філософія освіти; філософія виховання), історико-філософські студії (проблеми теорії і методології історико-філософського пізнання; історія філософії: досвід концептуального осмислення; кантознавчі студії; проблеми історії російської філософії; студії з історії київської духовно-академічної філософії).

У цій статті ми обмежимося детальним оглядом аналізу науковцями НаУКМА проблем теоретичної філософії та історії філософії, що, на наш погляд, були ключовими напрямами у творчому доробку професорів КДА. Отже, вивчення досліджень КДА початку ХХ ст. у царині *теоретичної філософії* починається з підрозділу 2.1, написаного Л. Пастушенко і присвяченого розгляду *критики позитивізму*. Авторка вказує на причину того, чому критика емпіріокритицизму як сучасної форми позитивізму перебувала у фокусі уваги викладачів КДА: «Визначаючи як характерну ознаку сучасної доби набуття панівного значення нігілістичних і релятивістських тенденцій, київські духовно-академічні філософи пов'язували останні передусім із поширенням позитивізму й, зокрема, такої “новітньої” його модифікації, як емпіріокритицизм. На зламі ХІХ—ХХ ст. саме філософія емпіріокритицизму виявилася найбільш послідовним виразником принципу “чистого емпіризму”, у світлі якого метафізичні теорії і релігійні вірування мали постати суцільним непотребом» (Філософська, 2010: с. 110). Л. Пастушенко зазначає, що всебічна критика емпіріокритицизму (який обстоювали Е.

Мах і Р. Авенаріус), що базується на його ґрунтовному аналізі, міститься у працях професора КДА П. Кудрявцева — «Нарисах сучасного емпіризму» (1907) та магістерській дисертації «Абсолютизм чи релятивізм? Досвід історико-критичного вивчення чистого емпіризму новітнього часу у його відношенні до моральності і релігії» (1908). Дослідниця реконструює стратегію критичного осмислення П. Кудрявцевим основних положень емпіріокритицизму, який він кваліфікує як граничну форму чистого емпіризму в історії філософії. Ця стратегія полягає в аналізі теоретико-гносеологічних засад емпіріокритицизму, демонстрації того, що «історичний зв'язок чистого емпіризму з релятивізмом не є випадковим: принцип чистого досвіду з логічною необхідністю призводить до релятивізму» (Філософська, 2010: с. 118), причому не лише гносеологічного, а й етичного та релігійного. При цьому П. Кудрявцев, за словами авторки, вказує на протиріччя філософії емпіріокритицизму у її намаганні уникнути апіорних передумов пізнання, оскільки, проголошуючи принцип економії думки, виходить за межі чистого емпіризму, а тому, якщо «визнається значення вимог розуму, (...) то доводиться знову рахуватися із його вимогами — аж до визнання абсолютно-цінного та метафізичних проблем» (Філософська, 2010: с. 129). Л. Пастушенко констатує, що ґрунтовне знання історії філософії дає змогу П. Кудрявцеву не лише кваліфікувати, а й довести вторинність, а не новизну емпіріокритицизму у його філософському та світоглядному вимірах: «На думку П. Кудрявцева, емпіріокритицизм лише у новій формі відтворює основні ідеї філософії Дейвіда Г'юма. Винайдення паралелізму у генезі та основному характері цих філософій підтверджує впевненість П. Кудрявцева в існуванні певної закономірності у розвитку філософії, а отже в тому, що саме історія філософії може надати певні зразки конструктивної критики філософії чистого емпіризму» (Філософська, 2010: сс. 128—129).

М. Ткачук у підрозділі 2.2 зазначає, що системний аналіз *проблеми відношення віри і розуму* міститься у творах професора КДА Петра Ліницького (1839—1906), зокрема в опублікованих на початку ХХ ст.: «Значення філософії для богослов'я (посібник до апологетичного богослов'я)» (1903—1905, журнал «Труди Київської духовної академії»), а також «Основні питання філософії. Досвід систематичного викладу філософії» (1901) та «Нариси історії філософії давньої та нової» (1902). При цьому, вказує авторка, П. Ліницький свідомо формулює її як проблему релігійної віри та знання, оскільки наголошує, що віра як така не може бути протиставленою розуму, вона є неодмінною складовою пізнання як віра в істинність пізнаного. Розв'язання цієї проблеми вимагало осмислення понять «релігійна віра» та «знання». «Релігійна віра, за визначенням П. Ліницького, — це “віра у буття надприродного начала і в одкровення людству такого начала”, це благодатне спілкування з Богом, опосередковане Церквою» (Філософська, 2010: с. 135), а «знання є пізнання, тобто “розумове засвоєння даного предмета, що відбувається через дію різних пізнавальних здатностей”» (Філософська, 2010: с. 136). Однак, наводить тезу П. Ліницького М. Ткачук, пізнання не є виключно суб'єктивним процесом, оскільки його метафізичною основою є дихотомія духу і матерії як двох начал буття.

Водночас стрімкий розвиток природознавства, відгуком на який у філософії стала нова форма емпіризму — позитивізм, «для якого віра, як показує П. Ліницький, є виявом незнання, дедалі поглиблює прірву між знанням і вірою у свідомості загалу, який сприймає їх як синоніми природного (такого, що існує насправді) і надприродного (що насправді не існує): природне відносять до царини наукового пізнання й дослідження, а надприродне — до царини віри» (Філософська, 2010: с. 139). Тим самим відбувається елімінація не лише релігійної віри, а й метафізики, заміна їх на віру у всемогутність науки.

М. Ткачук зазначає, що П. Ліницький прагнув спростувати уявлення про ірраціональність релігії, і наводить його аргументацію. Перш за все, те, що істина відкривається людині у вірі, не є ознакою її пізнавальної пасивності, оскільки істина Одкровення має бути засвоєна «всіма силами духу». Тим самим, якщо релігійна віра переображує всю людину, то це стосується й розуму, що вказує на хибність твердження про суто чуттєво-емоційний характер віри (див.: Філософська, 2010: с. 143). Водночас, наголошує авторка, обстоюючи єдність релігійного досвіду та раціонального мислення, П. Ліницький і в царині релігійної віри виступав як проти крайнощів богословського раціоналізму, яким вважав деїзм, що розуміє Бога як першопричину, відкидаючи при цьому промисел Божий, а, отже й Одкровення, так і проти богословського емпіризму, що за історичною стороною християнства ризикує втратити його сутність. М. Ткачук вказує, що натомість можливість поєднання віри та знання професор КДА «убачав у наявності того спільного для віри і знання елемента, яким є умоглядні поняття, а найбільш адекватною її формою вважав так зване умоглядне богослов'я, спроможне поєднати віру і знання в таке “живе ціле”, в якому релігійний зміст постає предметом раціонального витлумачення, а “Одкровення становить (...) необхідну компенсацію недосконалості формальних понять розуму про Бога”» (Філософська, 2010: с. 145).

В. Козловський у підрозділі 2.3 також звертається до творчості професора КДА П. Ліницького, але предметом дослідження тут постає аналіз його ідей стосовно *метафізики, логіки та гносеології*. Автор вказує, що професор КДА не лише упродовж двадцяти років викладав курс метафізики, але й присвятив її проблемам низку публікацій. Програмною серед них він вважає статтю «Про необхідність метафізики» (1897), яка містить не лише ґрунтовну критику відмови від метафізики, а й власне розуміння П. Ліницьким предмета, мети і завдань метафізики. Це розуміння багато в чому відштовхується від критики і несприйняття психологічної теорії метафізики, за якою єдиною причиною існування метафізики, що як наука неможлива, є психологічна потреба в ній у різних варіаціях. В. Козловський вказує на зв'язок, який віднаходить мислитель між релігійними почуттями (почуттям любові до Бога), які є над-досвідними і кристалізуються в релігійних догматах, і умоглядним характером метафізики. Автор акцентує увагу на твердженні П. Ліницького про вплив на європейську філософію християнського теїзму, який зумовив намагання в ній досягнути засади суцього — природи, людини, Бога, що і є предметом метафізики. В. Козловський розкриває хід думок професора КДА про неелімінованість метафізи-

ки як складової філософії, про хибність її психологічного обґрунтування. Він зазначає, що, на думку П. Ліницького, метафізику «цікавить коло тих ідей, які ніколи не можуть мати емпіричної референції, водночас за способами їхнього обґрунтування метафізика не тільки може, а й повинна орієнтуватись на науково-теоретичні взірці доказовості і аргументації. Тому-то “метафізика необхідна не в сенсі психологічному (...), а в науково-теоретичному, як сукупність положень, що мають свої безсумнівні засади в апіорних принципах мислення”. Це засади як самого мислення, так і того, що мислиться, тобто, того, що постає як необхідний і загальний предмет мислення. У цій своїй якості метафізика ніколи не може бути замінена якимось іншим пізнанням — теоретичним чи практичним. Метафізика як наука, і в цьому Ліницький твердо переконаний, назавжди збереже своє значення для людини як основа її філософського світогляду: “Метафізика необхідна в сенсі науки — не емпіричної, а наддосвідної, або чисто раціональної, тобто, філософської”» (Філософська, 2010: с. 152).

Що стосується логіки та гносеології, зауважує В. Козловський, професор КДА розглядає їх не як самодостатні, а як філософські науки про мислення та його закони, що доповнюють одна одну, відкидаючи заперечення гносеологічної функції логіки, наголошуючи на тому, що вона має забезпечити науку інструментарієм пошуку істини. Водночас П. Ліницький вказував і на відмінності, які існують між гносеологією та логікою і полягають у тому, що вони «ґрунтуються на власному принципі розгортання системи знань про світ. Зокрема, логіка розбудовує свою концепцію на логічному принципі, який полягає в тому, що “мислення є всезагальним, а головне єдиним органом філософського пізнання”» (Філософська, 2010: с. 155). Натомість гносеологічний принцип, за словами дослідника, професор КДА характеризує як такий, що орієнтує на пошук відносного, а не абсолютного знання, оскільки «вимагає від нас сприймати буття як щось обмежене, скінчене, умовне, а не безкінечне і безумовне, що характерно для принципу логіки» (Філософська, 2010: с. 155).

Аналізу *історико-філософських студій* в КДА початку ХХ ст. присвячено розділ 4 колективної монографії (Філософська, 2010). У підрозділі 4.1 Л. Пастушенко досліджує осмислення професорами КДА *проблем теорії та методології історико-філософського пізнання*. Вона починає з розгляду ідей П. Ліницького, у фокусі дослідницьких інтересів якого історія філософії перебувала упродовж 40 років. Як зазначає Л. Пастушенко, професор КДА обстоював культурологічний підхід в історико-філософському пізнанні, оскільки, на його думку, «історико-філософський процес визначається не тільки іманентно-логічними, а й “загальнокультурними” факторами, передусім “політичними і соціальними, релігійно-моральними чинниками, що збуджують філософську думку і висувають перед нею ті чи ті завдання”» (Філософська, 2010: сс. 342—343). Авторка вказує на те, що для формування поглядів П. Ліницького на історико-філософський процес важливе значення мало осмислення ним взаємозв’язків і взаємовпливів, які існують між філософією, релігією, мистецтвом і наукою, що дозволило йому зробити висновок про особливий статус філософії як універсальної форми на-

укового знання, яка має світоглядний характер. Саме тому він категорично виступає проти використання однакової методології для природничих (що мають справу з об'єктивними явищами природи) та гуманітарних наук (де суб'єктивний фактор відіграє суттєву роль). Характерним є те, що історію філософії П. Ліницький розглядав і як філософську, і як історичну науку. Як філософська наука вона розкриває особливості світогляду та людського самопізнання у кожен історичну епоху, а як історична враховує вплив історичного контексту у його різних вимірах на внутрішнє життя його сучасників, зокрема й на формування ідей. Однак, як зазначає Л. Пастушенко, пріоритет П. Ліницький віддає філософській складовій історико-філософської науки, «адже “тільки через філософування можливе засвоєння надбань філософії”, і “тільки філософу” це засвоєння доступне “повною мірою”. Власне на цьому переконанні й ґрунтується теза київського історика філософії про те, що “філософія повинна обговорюватися з філософської, а не з історичної точки зору”» (Філософська, 2010: с. 349). При цьому він вказує і на відмінність між філософією та історією філософії, яка, на його думку, належить до дослідних наук, є допоміжною, а не основною серед філософських наук, оскільки «вона “сама потребує певних загальних керівних понять (про філософію, про завдання філософії, про розвиток філософії)», які, звісно, спроможна надати їй тільки основна філософська наука», представлена, в його розумінні логікою, гносеологією та онтологією» (Філософська, 2010: с. 349). Важливою ідеєю П. Ліницького, на думку Л. Пастушенко, є констатація відмінності між двома типами історико-філософських досліджень, а саме історією філософії як історією філософських ідей (зосередженою на розкритті суто змісту і структури філософських учень) та історією філософії як історією філософської культури (яка враховує вплив певних філософських ідей на формування світоглядних пріоритетів в суспільстві, тобто потребує врахування історико-культурного контексту). Дослідниця також звертає увагу на два способи викладу в історико-філософських дослідженнях, які виокремлює професор КДА. Перший полягає у такому простому викладі філософських ідей, що претендує на об'єктивність і максимальну наближеність до тексту, другий, прихильником якого є й сам П. Ліницький, передбачає також інтерпретацію філософських учень дослідником.

Л. Пастушенко аналізує також осмислення теоретико-методологічних проблем історико-філософського пізнання у творчості останнього професора філософії КДА П. Кудрявцева. Вона вказує, що П. Кудрявцев, як і П. Ліницький, розглядав філософію як світоглядну науку, що зумовило розуміння ним історії філософії як науки (історії філософських ідей) і як історико-філософського процесу (історії розвитку людської самосвідомості). Водночас історія філософії постає для нього як історія (що вивчає філософські факти — ідеї, вчення) і як філософія (що розкриває особливості і закономірності розвитку філософської думки). Авторка акцентує увагу на критиці П. Кудрявцевим крайнощів раціоналістичного та емпіричного розуміння історії філософії: «Наголошуючи на важливості логічної детермінації історико-філософського процесу, П. Кудрявцев вважає її, тим не менш, недостатньою для пояснення стрибків, коливань, які

притаманні філософському розвитку. Причини цих алогічних явищ потрібно шукати не у логічних законах, не в царині розуму, а “у волі, в психічних умовах досягнення істини”, враховуючи також і зовнішні просторово-часові умови, на що вказує еволюціоністський погляд» (Філософська, 2010: с. 364). Звідси випливає його теза про вагомість особистісного чинника у формуванні філософських ідей, однак він заперечує пряму й цілковиту залежність між особистістю філософа, способом його життя та його ідеями. Л. Пастушенко звертається також до розмислів П. Кудрявцева про здатність історика філософії зрозуміти особистість філософа, ідеї якого він вивчає. Таку можливість, яка б дозволила уникнути спотворень і схематизації у цьому сенсі, відкриває для дослідника вивчення листування мислителя, його щоденників тощо.

Ще одним чинником, який слід враховувати, є культурно-історичний фон, на тлі якого проходить життя того чи іншого філософа, формуються його ідеї. «На думку П. Кудрявцева, філософія, яка має своєю метою пізнання всезагальних підвалин життя, є не тільки особистісним, а й культурним феноменом. Саме у здатності відображати загальний стан культури певної доби і полягає універсальний характер філософії», — зазначає Л. Пастушенко (Філософська, 2010: сс. 369—370). У зв'язку з цим П. Кудрявцев ставить питання про відношення між філософією та релігією як формами духовної культури. Дослідниця виокремлює його тези, що вказують на їхній нерозривний взаємозв'язок і пояснюють, чому питання про відношення віри до знання є важливим як для богослов'я, так і для філософії: 1) релігія має потребу у філософському інструментарії для оформлення знання про Бога, людину і світ; 2) виникнення філософії пов'язане з критичним переосмисленням релігійного світогляду.

Л. Пастушенко віддає належне осмисленню П. Кудрявцевим методологічних проблем історико-філософського дослідження. За її словами, мислитель схилився до поєднання історико-генетичного та історико-критичного методів дослідження: «Отже, на підставі вивчення життя філософа, як конкретної історичної особи, і критичного опрацювання джерел, історик філософії, керуючись історико-генетичним методом, повинен здійснити точне відтворення біографічних фактів і пояснити їх, виходячи з особливостей індивідуальності досліджуваного мислителя і того суспільного і культурного середовища, у якому він жив та діяв, встановити та розкрити зв'язок між зазначеними факторами. Історико-генетичний метод, на думку П. Кудрявцева, доповнюється історико-критичним методом, який використовується для з'ясування логічної послідовності ідей філософа» (Філософська, 2010: сс. 376—377).

У підрозділі 4.2 «Історія філософії: досвід концептуального осмислення» Л. Пастушенко та М. Ткачук узагальнюють розмисли П. Кудрявцева про специфіку історико-філософського дослідження і роблять висновок про **започаткування** ним **історико-філософської концепції, що ґрунтується на використанні ціннісного підходу**: «Виходячи із переконання у тому, що будь-яке філософське вчення ґрунтується на певному життєрозумінні, виборі певної шкали цінностей, П. Кудрявцев розглядає історію філософії як історію вирішення основного

філософського питання, яким, на його думку, є питання про *абсолютно-цінне*» (Філософська, 2010: с. 379). На їхню думку, такий підхід зумовив розуміння ним філософії як протистояння абсолютистського та релятивістського напрямів, що ґрунтувався на центральності проблеми вибору між абсолютними та відносними цінностями в особистому і суспільному житті. Водночас у дослідженні констатується, що наполягання П. Кудрявцевим на зв'язку між філософським ученням і світобаченням його автора вимагало нового методологічного інструментарію, що виходив за межі як раціоналістичного, так і емпіричного підходів: «П. Кудрявцев віднаходить найбільш адекватну модель історико-філософського пізнання, у якому реалізується єдність особистісної, логічної, культурно-історичної детермінант розвитку філософії» (Філософська, 2010: с. 397). Крім того, зазначається, що підхід, запропонований професором КДА, розширював межі історико-філософського дослідження, оскільки вимагав, з одного боку, врахування особистісної складової філософського процесу, тобто, крім вивчення філософського доробку мислителя, опрацювання його щоденників, листування тощо, з іншого — осмислення культурно-історичного контексту епохи. Важливим є висновок про те, що історико-філософська концепція П. Кудрявцева, що базується на культурологічному підході, «з одного боку, збігається із загальною тенденцією розвитку західноєвропейської післягегелівської історико-філософської науки (К. Фішер, В. Віндельбанд, В. Дільтей), з іншого — увиразнює пріоритетний напрям історико-філософських пошуків київських академічних мислителів кінця ХІХ — поч. ХХ ст.» (Філософська, 2010: с. 397).

Ще один з напрямів історико-філософських досліджень в КДА початку ХХ ст. розглядає В. Козловський у підрозділі 4.3 «*Кантознавчі студії*», якому також належить кілька змістовних публікацій на цю тему (Козловський, 2008; Козловський, 2016; Козловський, 2017). Він зауважує, що філософія Канта перебувала у фокусі дослідницьких інтересів професорів КДА і отримувала як позитивну, так і критичну оцінку. Період кінця ХІХ — початку ХХ ст. автор називає розквітом кантознавчих студій у КДА, ґрунтовність яких визначалася не лише вивченням кантівської філософської спадщини, а й широкою обізнаністю з тогочасним європейським і вітчизняним кантознавством. Важливий внесок у дослідження кантівської філософії, на його думку, зробив П. Ліницький. В. Козловський виокремлює ті кантівські ідеї, які привернули особливу увагу професора КДА: по-перше, визнання примату практичного розуму над теоретичним, по-друге, «для нього принципової ваги набувало кантівське розрізнення, демаркація емпіричного й інтелігібельного світів, і, відповідно, визнання чуттєвої й умоглядної природи людини. Або ж це можна визначити як встановлення чіткої демаркації антропологічного і метафізичного погляду на людську природу» (Філософська, 2010: с. 407). Знаковою дослідник вважає працю професора КДА Д. Богдашевського «Філософія Канта» (1898), оскільки вона містить ґрунтовний аналіз «Критики чистого розуму» та «Критики практичного розуму», а також складних проблем кантівської філософії, зокрема трансцендентальної діалектики.

Серед дослідників кантівської філософії в КДА початку ХХ ст. В. Козловський вказує на Д. Знаменського («Із етюдів про Канта» (1907)) та І. Четверикова (зокрема, «Метод філософії Фріза і його нової школи» (1908)), для яких, на його думку, характерний «відчутний рух у бік ґрунтовного вивчення широкого кола новітніх розробок кантівської проблематики, зокрема — дослідження витоків і природи філософського критицизму й апіоризму (зокрема апіоризму категорій, простору і часу); з'ясування психологічних, антропологічних і метафізичних підвалин трансценденталізму тощо» (Філософська, 2010: сс. 423—424).

У підрозділі 4.5 *«Студії з історії київської духовно-академічної філософії»* Л. Пастушенко вказує, що професор КДА П. Кудрявцев був одним з перших дослідником історії філософської спадщини КДА, автором нарисів, що є філософськими портретами представників київської духовно-академічної філософії: «Специфічність деяких з цих нарисів полягає у тому, що вони покликані виконати функцію некрологів (...). Однак уважне знайомство із цими працями дозволяє побачити, що перед нами — не звичайні некрологи, а повноцінні наукові розвідки, у яких висвітлено не тільки життєвий і творчий шлях низки київських духовно-академічних мислителів, а й здійснено першу спробу фахового осмислення їх філософського та педагогічного доробку» (Філософська, 2010: с. 448). Авторка зауважує, що П. Кудрявцев у своїх нарисах використовує методологічний інструментарій, який вважав найбільш ефективним в історико-філософському дослідженні, — осмислення філософських ідей мислителів КДА у контексті їхньої викладацької діяльності, вивченні друкованих творів, рукописів, лекційних курсів, віх особистого життя. Зупинимося на знакових, з нашого погляду, моментах, виокремлених Л. Пастушенко у детально проаналізованих нею філософських портретах представників київської духовно-академічної філософії, створених П. Кудрявцевим, які демонструють слухність її твердження.

Так, нарис «Професор Дмитрій Васильович Поспехов» (1899), присвячений професору КДА, психологу, філософу, богослову і перекладачеві Д. Поспехову (1821—1899), маючи підзаголовок «Сторінка із внутрішнього життя Київської духовної академії за минуле сторіччя», містив також аналіз філософських поглядів професорів КДА, його учителів, Івана Скворцова, Петра Авсенєва, Сильвестра Гогоцького. Як зазначає дослідниця, «П. Кудрявцев помічає одну суттєву рису, що об'єднує цих духовно-академічних мислителів, а саме — прагнення поєднати досвід православного умоспоглядання із надбаннями західноєвропейської філософії» (Філософська, 2010: с. 452).

У нарисі «Професор Маркелін Олексійович Олесницький» (1905), вказує авторка, П. Кудрявцев не обмежується аналізом творчої спадщини мислителя, а ще й описує складності, які супроводжували діяльність М. Олесницького в КДА й полягали у підозрі в тяжінні його до протестантського богослов'я, зазначаючи, що це негативно вплинуло як на його особисте, так і наукове життя. Важливим є й те, що, характеризуючи основні етапи формування його системи християнської етики, П. Кудрявцев аналізує як тексти лекцій, так і публікації М. Олесницького з моральнісного богослов'я.

Нарис «Професор Петро Іванович Ліницький» присвячений учителю П. Кудрявцева П. Ліницькому (1839—1906) — філософу, історику філософії, богослову, професору кафедри історії філософії (1869—1887) та логіки і метафізики (1887—1906). Тут звернемо увагу на помічене Л. Пастушенко практичне втілення та обґрунтування у нарисі тези, яку обстоював П. Кудрявцев, про вагомість особистісного чинника у формуванні філософських ідей, оскільки «П. Кудрявцев убачав у своєму академічному професорові взірць справжнього філософа, який спромігся прожити своє життя відповідно до власних переконань, увиразнюючи себе цілісною, послідовною особистістю. Цим справжнім, духовно насиченим життям П. Ліницького, стверджує П. Кудрявцев, було передусім життя мисленнєве: “Безперервна, напружена, невтомна праця думки була основним змістом його внутрішнього життя, а виклад філософії з академічної кафедри і на сторінках книги чи журналу — головним фактом його зовнішньої біографії”» (Філософська, 2010: с. 458).

Л. Пастушенко зазначає, що П. Кудрявцев продовжив вивчення київської духовно-академічної філософії після закриття КДА, працюючи у ВУАН. Зокрема, вона аналізує його публікації, присвячені життю і творчості Ореста Новицького (1806—1884), вихованця та викладача КДА, першого професора філософії Університету Св. Володимира, та професора КДА Петра Авсенева (1810—1852), наголошуючи на тому, що вони не втратили своєї евристичної цінності й до сьогодні.

Вивчення філософської спадщини окремих персоналій з урахуванням біографічного, інституційного та культурно-історичного контекстів

Значну увагу науковці НаУКМА приділили вивченню філософського доробку конкретних особистостей — професорів Київської духовної академії початку ХХ ст., зокрема П. Ліницького (Козловський, 2019; Ткачук, 2008а; Ткачук, 2010b; Юринець, 2019) та П. Кудрявцева. Саме на публікаціях про життя і творчість Петра Кудрявцева (1868—1940), останнього професора філософії в КДА, зупинимося детальніше, оскільки їхній корпус дозволяє зрозуміти специфіку історико-філософських розвідок у стінах НаУКМА, продемонструвати ефективність дослідницьких стратегій, що ґрунтуються на культурологічному підході (як поєднанні біографічного та культурно-історичного) та контекстуальному аналізі у його різних вимірах.

Насамперед охарактеризуємо особливості вивчення життєвого шляху П. Кудрявцева. У публікаціях, присвячених його життєпису, знаходимо не лише детальний виклад діяльності П. Кудрявцева в КДА (здобуття освіти, викладацька та наукова кар’єра) (Пастушенко, 2010b), а й оприлюднення та коментування нових архівних матеріалів, що стосуються післяжовтневого періоду його життя (Пастушенко, 2011; Ткачук, Пастушенко, 2012), та спогадів його доньки — Катерини Петрівни Кудрявцевої (Воспоминания, 2017). Значна увага звертається на культурно-історичний контекст, що розкривається через осмислення місця

Києва у релігійно-філософському відродженні початку ХХ ст. і ролі викладачів КДА у цьому процесі (Ткачук, 2006b), на участь безпосередньо П. Кудрявцева у науковому, релігійно-філософському та церковному житті Києва (Пастушенко, 2007). Цікавим є також компаративістський підхід у зіставленні інтелектуальних біографій професорів КДА Петра Кудрявцева та Василя Екземплярського (яких поєднувала не лише професійна, а й громадська діяльність), виокремлення спільних джерел формування їхнього світогляду, аналіз суголосних тем та ідей у їхніх наукових дослідженнях, схожих поглядів на суспільно-політичне та церковне релігійне життя (Пастушенко, 2023).

Аналіз творчої спадщини професора КДА П. Кудрявцева міститься як у публікаціях, що розкривають весь спектр його діяльності, так і таких, де розглядаються ключові ідеї його філософського доробку. Що стосується перших, в них репрезентовано три основні напрями його творчості — релігійно-філософська публіцистика, літературознавчі праці та історико-філософські дослідження (Пастушенко, 2009). Такий підхід зумовив надання особливої уваги розширенню джерельної бази дослідження — крім традиційного звернення до історико-філософської спадщини П. Кудрявцева (окремих видань і статей в «Трудах Київської духовної академії»), відбувається залучення та осмислення його численних публікацій у богословській періодиці початку ХХ ст. (Пастушенко, 2010).

І все-таки основний масив досліджень присвячено саме історико-філософській спадщині П. Кудрявцева. Зокрема, Л. Пастушенко у 2007 році захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук на тему «Історико-філософська спадщина Петра Кудрявцева» (Пастушенко, 2007). Щодо окремих публікацій, схарактеризуємо їх коротко, оскільки ідеї, сформульовані в них, детально розглядалися вище при реконструкції аналізу основних напрямів філософських досліджень у КДА, здійсненого науковцями НаУКМА. Отже, в них досліджуються теоретичні засади історико-філософської концепції П. Кудрявцева (Пастушенко, 2005); її європейський контекст, що полягає як в рецепції, так і в протистоянні певним тенденціям у тогочасній європейській філософській думці; критика П. Кудрявцевим філософії «чистого емпіризму» як форми позитивізму та релятивізму (Пастушенко, 2004); осмислення ним філософської спадщини Київської духовної академії (Пастушенко, 2006).

Окрім монографій, тематичних збірників, статей, у яких представлені результати дослідження філософської спадщини Київської духовної академії початку ХХ ст., авторським колективом з 19 осіб (переважно науковцями НаУКМА) на чолі з професорами НаУКМА Мариною Ткачук (упорядник і науковий редактор енциклопедії) та В'ячеславом Брюховецьким (відповідальний редактор і голова редколегії) було підготовлено й видано фундаментальну двотомну енциклопедію «Київська духовна академія в іменах: 1819—1924» (Ткачук, Брюховецький, 2015; Ткачук, Брюховецький, 2016). Робота над проектом, «що мав за мету комплексне міждисциплінарне дослідження освітньої, наукової і культурно-просвітницької діяльності КДА крізь призму вивчення життя й творчості її видатних викладачів і вихованців» (Ткачук, 2016: с. 143), розпочалася у червні

2012 року з формування списків випускників КДА шляхом вивчення матеріалів фондів київських архівів. Видання налічує понад 2000 сторінок і містить 648 біографічних статей, до кожної з яких додано список джерел (як друкованих видань, так архівних документів), що, безумовно, є важливою інформаційною базою для дослідників історії КДА, зокрема її філософської спадщини. Над написанням статей працювали фахівці «з історії, археографії та джерелознавства, філософії, педагогіки, релігієзнавства, богослов'я, філології, чиї наукові зацікавлення безпосередньо чи опосередковано стосуються Київської академії та пов'язаних із нею діячів» (Ткачук, 2016: с. 149). До першого тому, крім біографічних статей, також увійшли нарис з історії КДА (Ткачук, 2015a) та стаття про задум та особливості енциклопедичного проекту (Ткачук, 2015b). Додатки до другого тому містять, зокрема, списки канонізованих діячів КДА та її випускників, ректорів, викладачів та студентів КДА та ін.. Наостанок вкажемо, що енциклопедія «Київська духовна академія в іменах: 1819—1924» є знаковим виданням, яке не лише повертає з небуття цілу плеяду постатей, які творили історію КДА XIX—XX ст., а й дає змогу по-новому подивитися на її визначних представників у царині богослов'я та філософії, які нерідко «перебувають переважно у затінку власних творів, що розглядаються як така собі “ідейна даність”, позбавлена авторства і живого людського подиху» (Ткачук, 2016: с. 144).

Слід зазначити, що ця стаття є загалом першою спробою осмислення досвіду вивчення київської духовно-академічної філософії початку XX ст. у Національному університеті «Києво-Могилянська Академія» упродовж 30 років. Її особливість полягає у виокремленні та аналізі всіх напрямів дослідження науковцями філософської спадщини Київської духовної академії вказаного періоду — напрацьованого ними методологічного інструментарію; осмислення феномену духовно-академічної філософії як поєднання філософування та викладання філософських дисциплін, що обидва ґрунтуються на православному світобаченні; вивченні як основних проблем філософських розвідок викладачів КДА, так і творчого доробку окремих персоналій. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок як про ефективність дослідницьких стратегій науковців НаУКМА, так і про результативність їхньої праці, про що свідчать і ґрунтовні публікації різних жанрів, і опрацювання та введення в науковий обіг значного масиву архівних матеріалів. На наш погляд, це пояснюється існуванням в НаУКМА творчого колективу, об'єднаного спільним, довготривалим дослідницьким проектом — вивченням філософської та богословської спадщини КДА (1819—1924), а також не просто систематичною, а системною публікацією його результатів (двотомна енциклопедія, колективні монографії, тематичні збірники, спеціальні розділи у журналах, що видаються в цьому навчальному закладі). Зрозуміло, що досвідом науковців НаУКМА не вичерпуються дослідження київської духовно-академічної філософії початку XX ст. Інші історико-філософські розвідки, присвячені їй, також потребують аналізу та осмислення, що, безумовно, сприятиме не лише акумулюванню отриманих результатів, а й виявленню проблем, «білих плям» та перспектив подальших досліджень у цій царині.

ДЖЕРЕЛА

- Воспоминания Екатерины Петровны Кудрявцевой о ее отце, бывшем профессоре Киевской духовной академии Петре Павловиче Кудрявцеве / Публикация и примечания В.В. Буреги и М.Л. Ткачук. (2017). *Труди Київської Духовної Академії*, 27, 178—199.
- Грищенко, В.Л. (1999). В. Екземплярський у релігійно-філософському житті Києва початку 20 ст. *Наукові записки НаУКМА. Філософія. Право*, 8, 42—50.
- Грищенко, В.Л. (2002). Основні напрямки релігійно-філософської творчості В. Екземплярського. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 20, 69—76.
- 3 київських архівів: В.В. Зеньковський і Університет Св. Володимира / Публікація М. Ткачук. (1998). *Магістеріум*. Вип. 1: *Історико-філософські студії*, 112—122.
- Козловський, В.П. (2017). Декілька спостережень щодо кантознавчих студій Івана Четверикова: європейський контекст. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 192, 39—43.
- Козловський, В.П. (2008). Інтерпретація Петром Ліницьким кантівської ідеї про інтелегібельну та емпіричну природу людини. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 76, 43—48.
- Козловський, В.П. (2019). Петро Ліницький як апологет метафізики у «вік науки». *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 4, 3—16. <https://doi.org/10.18523/2617-1678.2019.4.3-16>
- Козловський, В.П. (2016). Петро Кудрявцев як дослідник кантівської філософії. В: *Біографічний підхід у вивченні історії та спадщини Київської духовної академії (1819—1924)* (сс. 144—152). Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Менжулін, В.І. (2015). Щодо методологічних засад історико-філософської біографістики: (за матеріалами періодичних видань кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА). *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 167, 31—38.
- Пастушенко, Л.А. (2023). Василь Екземплярський і Петро Кудрявцев: на перетині творчих шляхів. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 11—12, 95—104.
- Пастушенко, Л.А. (2011). До життєпису Петра Кудрявцева: нові архівні матеріали. *Київська Академія*, 9, 113—123.
- Пастушенко, Л.А. (2004). Досвід критики «чистого емпіризму» в історико-філософських працях П.П. Кудрявцева. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 25, 80—83.
- Пастушенко, Л.А. (2018). Історико-філософська концепція Петра Кудрявцева: європейський контекст. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 1, 55—64.
- Пастушенко, Л.А. (2007). Історико-філософська спадщина Петра Кудрявцева [Текст]: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05. Київ: Національний ун-т «Києво-Могилянська академія».
- Пастушенко, Л.А. (2010а). Київська богословська періодика початку ХХ ст. як джерело для вивчення спадщини П. Кудрявцева. *Труди Київської Духовної Академії*, 13, 375—388.
- Пастушенко, Л.А. (2005). Петро Кудрявцев: абсолютні цінності в історико-філософському вимірі. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 37, 77—82.
- Пастушенко, Л.А. (2010b). Петро Кудрявцев — вихованець і професор Київської духовної академії. *Київська Академія*, 8, 50—64.

- Пастушенко, Л.А. (2009). Петро Кудрявцев: основні напрями творчості. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 89, 60—66.
- Пастушенко, Л.А. (2007). Петро Кудрявцев у релігійно-філософському житті Києва початку ХХ століття. *Київська Академія*, 4, 166—179.
- Пастушенко, Л.А. (2010с). Соловйовська спадщина в інтерпретації Петра Кудрявцева. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 102, 54—59.
- Пастушенко, Л.А. (2006). Філософська спадщина Київської духовної академії в інтерпретації Петра Кудрявцева. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 50, 68—73.
- Тихолаз, А. (1997). Духовно-академічна освіта та становлення філософії у Київській духовній академії (сс. 91—110). В: В. Горський (ред.), М. Ткачук (ред.), *Київські обрії: історико-філософські нариси*. Київ: Стилос.
- Ткачук, М.Л. (2006а). Духовно-академічна філософія як феномен. *Київська Академія*, 2—3, 237—243.
- Ткачук, М. (2016). Енциклопедичний проект «Київська духовна академія в іменах: 1819—1924»: від задуму до результатів. В: *Шлях у чотири століття: матеріали Міжнародної наукової конференції «AD Fontes — до джерел» до 400-ї річниці заснування Києво-Могилянської академії, 12—14 жовтня 2015 року* / Наук. ред.: Н. Яковенко; упоряд.: Н. Шліхта (сс. 142—155). Київ: НаУКМА..
- Ткачук, М.Л. (2010а). За що його засудили? (До історії вигнання з Київської духовної академії професора В.І. Екземплярського). *Київська Академія*, 8, 64—78.
- Ткачук, М.Л. (2006b). Киев в религиозно-философском возрождении начала ХХ века. В: *Человек. История. Весть* (сс. 283—300). Киев: Дух і літера.
- Ткачук, М.Л. (2000). *Київська академічна філософія ХІХ — початку ХХ ст.: методологічні проблеми дослідження*. Київ: ВІПОЛ.
- Ткачук, М.Л. (2015а). Київська духовна академія (1819—1924): сторінками історії. В: М.Л. Ткачук (ред.), В.С. Брюховецький (ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819—1924: енциклопедія* : У 2-х тт. Т. 1: А—К (сс. 9—55). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Ткачук, М.Л. (1998). Київський період творчості В.В. Зеньковського. *Магістеріум*. Вип. 1: *Історико-філософські студії*, 28—37.
- Ткачук, М.Л. (2015b). Про задум і зміст цієї енциклопедії. В: М.Л. Ткачук (ред.), В.С. Брюховецький (ред.), *Київська духовна академія в іменах: 1819—1924: енциклопедія* : У 2-х тт. Т. 1: А—К (сс. 56—62). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Ткачук, М.Л. (2008а). Проблема віри і знання у творчості Петра Ліницького. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 76, 35—42.
- Ткачук, М.Л. (2010b). Проблеми теорії та методології історико-філософського пізнання в інтерпретації Петра Ліницького. *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 102, 43—49.
- Ткачук, М. (2008b). Проблеми філософської освіти у творчості київських духовно-академічних мислителів ХІХ — початку ХХ століття. *Київська Академія*, 5, 58—66.
- Ткачук, М. (2011). Філософія в Київській духовній академії: освітній аспект. В: *Філософська освіта в Україні: історія і сучасність* : колективна монографія (сс. 66—94). Київ: Аграр Медіа Груп.
- Ткачук, М.Л. (2002). Як вивчали історію філософії в Київській духовній академії ХІХ — початку ХХ ст. *Магістеріум*. Вип. 9. *Історико-філософські студії*, 35—51.
- Ткачук, М.Л. (2019). Філософська проблематика в рукописних кандидатських творах студентів Київської духовної академії (1819—1924). *Sententiae*, 35(2), 19—36.

- Ткачук, М.Л. (2009). Філософська спадщина Київської духовної академії: стан і перспективи дослідження. *Труди Київської духовної академії*, 11, 205—214.
- Ткачук, М.Л. (ред.), Брюховецький, В.С. (ред.). (2015). *Київська духовна академія в іменах: 1819-1924: енциклопедія* : У 2-х тт. Т. 1: А—К. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Ткачук, М.Л. (ред.), Брюховецький, В.С. (ред.). (2016). *Київська духовна академія в іменах: 1819—1924: енциклопедія* : У 2-х тт. Т. 2: Л—Я. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
- Ткачук, М.Л., Пастушенко, Л.А. (2012). До життєпису Петра Кудрявцева: із матеріалів слідчої справи 1938—1939 років. *Магістеріум*. Вип. 47: *Історико-філософські студії*, 68—101.
- Філософська і богословська думка в Київській духовній академії на початку ХХ ст.: звіт про науково-дослідну роботу. Ч. 1. Колективна наукова монографія «Філософська думка в Київській духовній академії на початку ХХ ст.» (рукопис). (2010). Взято з: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/16a5e394-06cd-4e1f-ad49-d61dec0c01a/content>
- Юринець, Я.І. (2019). Рецепція західноєвропейської філософії у бібліографічних студіях Петра Ліницького (за матеріалами журналу «Труды Киевской духовной академии»). *Філософська і богословська спадщина Київської духовної академії (1819—1924): досвід археографічних та бібліографічних студій* : збірник наукових праць / Упоряд. і наук. ред.: М. Ткачук (сс. 87—110). Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».

Отримано 23.07.2024

REFERENCES

- From Kyiv Archives: V.V. Zenkovskiy and the University of St. Volodymyr / publication by M. Tkachuk. (1998). *Magisterium*. Iss. 1: *Istorychni ta Filosoфski studii*, 112—122. [= 3 київських 1998].
- Gryshchenko, V. (1999). V. Ekzempliarskyi in Religious-Philosophical Life of Kyiv at the beginnig of 20th century. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia. Pravo*, 8, 42—50. [= Грищенко 1999].
- Gryshchenko, V. (2002). The Main Directions of the Religious and Philosophical Works of V. Ekzempliarskyi. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 20, 69—76. [= Грищенко 2002].
- Kozlovskiy, V. (2008). Petro Linytskyi's Interpretation of Kant's Idea about Intelligible and Empirical Human Nature. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 76, 43—48. [= Козловський 2008].
- Kozlovskiy, V. (2016). Petro Kudriavtsev as a Researcher of Kantian Philosophy. [In Ukrainian]. In: *The Biographical Approach in Studying the History and Heritage of the Kyiv Theological Academy (1819—1924)* (pp. 144—152). Publishing house «Kyievo-Mohylianska akademiia». [= Козловський 2016].
- Kozlovskiy, V. (2017). Several Observations on Kant's Exploration by Ivan Chetverikov: the European Context. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 192, 39—43. [= Козловський 2017].
- Kozlovskiy, V. (2019). Petro Linytskyi as an Apologist for Metaphysics in «Age of Science». [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 4, 3—16. <https://doi.org/10.18523/2617-1678.2019.4.3-16> [= Козловський 2019].
- Memories of Yekaterina Petrovna Kudriavtseva about Her Father, Former Professor of the Kiev Theological Academy Piotr Pavlovich Kudriavtsev / Publication and Notes by

- V.V. Burega and M.L. Tkachuk. (2017). [In Russian]. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii*, 27, 178—199. [= Воспоминания 2017].
- Menzhulin, V. (2015). On the Methodological Foundations for the Biographical Approach within the Historiography of Philosophy (Basing on the Materials of NaUKMA Philosophy and Religion Department Periodicals). [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 167, 31—38. [= Менжулін 2015].
- Pastushenko, L. (2004). Experience of Criticism of «Pure Empirism» in P.P. Kudriavtsev's Historico-Philosophical Works. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 25, 80—83. [= Пастушенко 2004].
- Pastushenko, L. (2005). Petro Kudriavtsev: Absolute Values in Historical Philosophical Dimension. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 37, 77—82. [= Пастушенко 2005].
- Pastushenko, L. (2006). Philosophical Heritage of Kyiv Theological Academy in Interpretation of Petro Kudriavtsev. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 50, 68—73. [= Пастушенко 2006].
- Pastushenko, L. (2007). Petro Kudriavtsev in Religious-Philosophical Life of Kyiv at the beginning of the 20th century. [In Ukrainian]. *Kyivska Akademiia*, 4, 166—179. [= Пастушенко 2007].
- Pastushenko, L. (2007). Petro Kudriavtsev's Heritage in a Studying of History of Philosophy. [In Ukrainian]. [Manuscript]: Dissertation for the Degree of Candidate of Philosophical Sciences: 09.00.05. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy National University. [= Пастушенко 2007].
- Pastushenko, L. (2009). Petro Kudriavtsev: the Main Directions of Creativity. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 89, 60—66. [= Пастушенко 2009].
- Pastushenko, L. (2010). Kyiv Theological Periodical of the beginning of the 20th century as a Source for Studying the Heritage of P. Kudriavtsev. [In Ukrainian]. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii*, 13, 375—388. [= Пастушенко 2010a].
- Pastushenko, L. (2010b). Petro Kudriavtsev as Student and Professor of Kyiv Theological Academy. [In Ukrainian]. *Kyivska Akademiia*, 8, 50—64. [= Пастушенко 2010b].
- Pastushenko, L. (2010c). Petro Kudriavtsev's Interpretation of Solov'yov's Heritage. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 102, 54—59. [= Пастушенко 2010c].
- Pastushenko, L. (2011). New Archival Materials for the Biography of Petro Kudriavtsev. [In Ukrainian]. *Kyivska Akademiia*, 9, 113—123. [= Пастушенко 2011].
- Pastushenko, L. (2018). European context of Petro Kudriavtsev's Historical Philosophical Conception. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 1, 55—64. [= Пастушенко 2018].
- Pastushenko, L. (2023). Vasil Ekzempliarskyi and Petro Kudriavtsev: at the Crossroads of the Creative Paths. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 11—12, 95—104. <https://doi.org/10.18523/2617-1678.2023.11-12.95-104> [= Пастушенко 2023].
- Philosophical and Theological Thought in Kyiv Theological Academy at the beginning of 20th century: a Report on Research Work. Part 1. Collective Scientific Monograph «Philosophical Thought in the Kyiv Theological Academy at the beginning of 20th century»*. [In Ukrainian]. (Manuscript). [= Філософська 2010].
- Retrieved from: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/16a5e394-06cd-4e1f-ad49-d61dec0c01a/content>
- Tkachuk, M. (1998). Kyiv Period of the Work of V.V. Zenkovskyi. [In Ukrainian]. *Magisterium. Iss. 1: Istorychni ta Filososfski studii*, 28—37. [= Ткачук 1998].

- Tkachuk, M. (2000). *Kyiv Academic Philosophy of the 19th and the beginning of the 20th centuries: Methodological Problems of Research*. [In Ukrainian]. Kyiv: VIPOL. [= Ткачук 2000].
- Tkachuk, M. (2002).). How the History of Philosophy was Studied at the Kyiv Theological Academy of the 19th and early 20th centuries. [In Ukrainian]. *Magisterium*. Iss. 9: *Istorychni ta Filososfski studii*, 35—51. [= Ткачук 2002].
- Tkachuk, M. (2006a). Philosophy in Theological Academies as a Phenomenon. [In Ukrainian]. *Kyivska Akademiia*, 2—3, 237—243. [= Ткачук 2006a].
- Tkachuk, M. (2006b). Kyiv in the Religious and Philosophical Revival of the early 20th century. [In Russian]. In: *Man. History. Messege* (pp. 283—300). Kyiv: Duh i Litera. [= Ткачук 2006b].
- Tkachuk, M. (2008a). A Problem of Faith and Knowledge in the Work of Petro Linytskyi. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 76, 35—42. [= Ткачук 2008a].
- Tkachuk, M. (2008b). Philosophical Education's Problems in the Works of Kyiv Theological Academy's Thinkers. [In Ukrainian]. *Kyivska Akademiia*, 5, 58—66. [= Ткачук 2008b].
- Tkachuk, M. (2009). Philosophical Heritage of the Kyiv Theological Academy: State and Prospects of Research. [In Ukrainian]. *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii*, 11, 205—214. [= Ткачук 2009].
- Tkachuk, M. (2010a). What for He was Convicted? (The History of V.I. Ekzemplierskyi's Expulsion from Kyiv Theological Academy). [In Ukrainian]. *Kyivska Akademiia*, 8, 64—78. [= Ткачук 2010a].
- Tkachuk, M. (2010b). Petro Linytskyi's Interpretation Problems of Theory and Methodology of Studies in the History of Philosophy. [In Ukrainian]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofiia ta relihiieznavstvo*, 102, 43—49. [= Ткачук 2010b].
- Tkachuk, M. (2011). Philosophy at the Kyiv Theological Academy: Educational Aspect. [In Ukrainian]. In: *Philosophical Education in Ukraine: History and Modernity*: Collective Monograph (pp. 66—94). Kyiv: Agrar Media Group. [= Ткачук 2011].
- Tkachuk, M. (2015a). Kyiv Theological Academy (1819—1924): Pages of History. [In Ukrainian]. In: M.L. Tkachuk, V.S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyiv Theological Academy in Names: 1819—1924: encyclopedia* : In 2 vols. Vol. 1: A—K (pp. 9—55). Kyiv: Publishing House «Kyievo-Mohylianska Akademiia». [= Ткачук 2015a].
- Tkachuk, M. (2015b). About the Idea and Content of this Encyclopedia. [In Ukrainian]. In: M.L. Tkachuk, V.S. Briukhovetskyi (Eds.), *Kyiv Theological Academy in Names: 1819—1924: encyclopedia* : In 2 vols. Vol. 1: A—K (pp. 56—62). Kyiv: Publishing House «Kyievo-Mohylianska Akademiia». [= Ткачук 2015b].
- Tkachuk, M. (2016). The Encyclopedic Project «Kyiv Theological Academy in Names: 1819—1924»: from Idea to Results. [In Ukrainian]. In: *The path of Four Centuries: Materials of the International Scientific Conference «AD Fontes — to the Sources» to the 400th anniversary of the foundation of the Kyiv-Mohyla Academy, October 12-14, 2015* / [Ed. by N. Yakovenko; compiled by N. Shlikhta (pp. 142—155). Kyiv: NaUKMA. [= Ткачук 2016].
- Tkachuk, M. (2019). Philosophical Issues in Handwritten Candidate Works of Kyiv Theological Academy Students (1819—1924). [In Ukrainian]. *Sententiae*, 35(2), 19—36. <https://doi.org/10.22240/sent38.02.019> [= Ткачук 2019].
- Tkachuk, M., Pastushenko, L. (2012). To Biography of Petro Kudriavtsev: From Materials of 1938—1939 Investigation Case. [In Ukrainian]. *Magisterium*. Iss. 47: *Istorychni ta Filososfski studii*, 68—101. [= Ткачук, Пастушенко 2012].
- Tkachuk, M.L., Briukhovetskyi, V.S. (Eds.). (2015). *Kyiv Theological Academy in Names: 1819—1924: encyclopedia* : In 2 vols. Vol. 1: A—K. [In Ukrainian]. Kyiv: Publishing House «Kyievo-Mohylianska akademiia» [=Ткачук, Брюховецький 2015].

- Tkachuk, M.L. Briukhovetskyi, V.S. (Eds.). (2016). Kyiv Theological Academy in Names: 1819—1924: encyclopedia : In 2 vols. Vol. 2: Л—Я. [In Ukrainian]. Kyiv: Publishing House «Kyievo-Mohylianska akademiia». [=Ткачук, Брюховецький 2016].
- Tykhola, A. (1997). Theological and Academic Education and Formation of Philosophy in the Kyiv Theological Academy. [In Ukrainian]. In: *Kyiv Horizons: Historical and Philosophical Essays* / V. Gorskyi, M. Tkachuk (Eds.) (pp. 91—110). Kyiv: Stylos. [=Тихолаз 1997].
- Yurynets, Ya. (2019). Reception of Western European Philosophy in the Bibliographic Studies of Petro Linytskyi (according to the Materials of the Journal «Trudy Kievskoi Dukhovnoi Akademii»). [In Ukrainian]. *Philosophical and Theological Heritage of the Kyiv Theological Academy (1819-1924): Experience of Archeographic and Bibliographical Studies* : Collection of Scientific Papers / Compiler and scientific editor: M. Tkachuk (pp. 87—110). Kyiv: Publishing House «Kyievo-Mohylianska akademiia». [=Юринець 2019].

Received 23.07.2024

Nataliia FILIPENKO,

Candidate of Sciences in Philosophy,

Senior Research Fellow at the Department of History of Philosophy in Ukraine,

H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine,

4, Triokhsviatytelska St., Kyiv, 01001

natalia.filipenko2305@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2955-2090>

THE MAIN DIRECTIONS OF RESEARCH ON THE PHILOSOPHICAL HERITAGE
OF THE EARLY 20TH CENTURY KYIV THEOLOGICAL ACADEMY AT THE
NATIONAL UNIVERSITY OF «KYIV-MOHYLA ACADEMY»

The article is devoted to the analysis of research on the philosophical heritage of the Kyiv Theological Academy of the early twentieth century at the National University of Kyiv-Mohyla Academy. The experience of this particular institution in studying the philosophical heritage of the Kyiv Theological Academy of the early twentieth century, which began to be comprehended in Ukraine only in the 1990s due to the taboo of this issue in the Soviet period, is interesting both for its systematic nature (it goes back about 30 years) and for the wide range of research, due to the novelty of the subject of historical and philosophical research and the large source base that needed to be processed (books, journal and newspaper publications, archival materials). The article also focuses on the fact that the study of philosophy at the Kyiv Theological Academy of the early twentieth century takes place at the Department of Philosophy and Religious Studies, which simultaneously studies the theological heritage of the Kyiv Theological Academy of this period and, in particular, the history of ancient and German classical philosophy, which were the focus of the scientific interests of the professors of the Kyiv Theological Academy.

The analysis of the corpus of historical and philosophical publications by the specialists of the National University of Kyiv-Mohyla Academy allows us to represent the main spectrum of directions of their study of the philosophical heritage of the Kyiv Theological Academy of the early twentieth century, namely

— comprehension and articulation of the basic methodological principles of research (in particular, cultural, biographical and source studies approaches);

— reconstruction of the peculiarities of teaching philosophical disciplines at the Kyiv Theological Academy;

— analysis of the topics and specifics of philosophical research at the KTA;

— study of the philosophical heritage of individual personalities, taking into account biographical, institutional, cultural and historical contexts.

In addition to a substantive analysis of the scientific achievements of the NaUKMA specialists, highlighting the main directions of their study of the philosophical heritage of the Kyiv Theological Academy of the early twentieth century, the article also examines the fundamental two-volume encyclopedia 'Kyiv Theological Academy in Names: 1819-1924'.

Keywords: *historical and philosophical studies at the National University of Kyiv-Mohyla Academy; Kyiv Theological Academy (1819-1924); Kyivan spiritual and academic philosophy of the early twentieth century; cultural approach in historical and philosophical studies, theoretical philosophy in the early twentieth century KTA; historical and philosophical studies in the early twentieth century KTA.*